

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

P O L İ S A K A D E M İ Y A S I

“KRİMİNALİSTİKA” KAFEDRASİ

**“CINAYƏTLƏRİN AÇILMASININ VƏ ARAŞDIRILMASININ
KRİMİNALİSTİK TƏMİNATI” FƏNNİ ÜZRƏ KURSANTLAR
ÜÇÜN**

M Ü H A Z İ R Ə

**MÖVZU: 1. Cinayətlərin açılmasının və araşdırılmasının
təşkilinin ümumi müddəaları**

Tərtib etdi: «Kriminalistika» kafedrasının rəisi,
polis polkovniki, h.ü.f.d. **Allahverdi Mahmudov**

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə edilib və bəyənilib.
Protokol № 5. “ 5 fevral ” 2014-cü il

BAKİ 2014

**Mövzu №1. Cinayətlərin açılmasının və araşdırılmasının
təşkilinin ümumi müddəaları.**

GİRİŞ:

- 1. Cinayətlərin açılmasının və araşdırılmasının təşkilinin mahiyyəti
(xüsusi biliklərdən istifadə)**
- 2. Cinayətlərin açılmasında və araşdırılmasında kompyuter
texnologiyasından istifadə**
- 3. Cinayətlərin açılmasında və araşdırılmasında ƏAT-in
nəticələrindən istifadə edilməsinin xüsusiyyətləri**

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. Azərbaycan Respublikasının CM.
2. Azərbaycan Respublikasının CPM. XIV-XVI, XXV, XXXVI fəsillər.
3. Cavadov F.M., Abdullayev Y.S. Kompyuter informasiyası sahəsində cinayətlərlə mübarizə təcrübəsindən. Hüquqi dövlət və qanun curnalı, №7-8, Bakı, 2000.
4. Müəlliflər kollektivi. Kriminalistik metodika. Dərs vəsaiti, Bakı, 2010.
5. K.Q. Sarıcalinskaya. «Kriminalistika».Dərslik, Bakı,1999.
6. Ş.Ş.Abdurahmanov. Kompüter informasiyası sahəsində törədilən cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası. Qanun curnalı, №2. 2009.
- 7. Kriminalistika. Uçebnik dlya yuridiçeskix vuzov (rod.red.
N.P.Əblokova. M.1985.**
- 8. İ. Süleymanov i dr. «Kriminalistika», Baku-2000.**
- 9. Vexov V.B. «Kompöternıye prestupleniya: sposobi soverşeniya
i rakkritiya, M,1996.**
- 10. Kırılov. V. V. «Rassledovaniye prestupleniy v sfere
informasii».M, 1998.**

G İ R İ Ş

Cinayətkarlığın getdikcə daha çox mütəşəkkil xarakter və peşəkar istiqamət aldığı, cinayətlərin yeni-yeni növ və formalarının (raket ,narkobiznes,terrorizm,kompyuter cinayətləri və s.) yarandığı, «ənənəvi» cinayətlərin –oğurluq, quldurluq,soyğunçuluq, qəsdən adamöldürmə hallarının artdığı bir şəraitdə hüquq-mühafizə orqanlarının işinin, ekspert-kriminalistik tədqiqatların, cinayətlərin istintaqı ilə bağlı hərəkətlərin optimal təşkili, planlaşdırılması və idarə olunması mexanizmlərinin elmi-texniki tədqiqinin (ETT)nailiyyətlərinə (kibernetika,informasiya nəzəriyyəsi, kompyuterlər) əsaslanan metod və üsullar əsasında qurulması, yeni baxışların və yanaşma tərzlərinin formalaşması və cinayətkarlıqla mübarizə təcrübəsində həyata keçirilməsi son dərəcə mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir dövrdə məhkəmə ekspertizasının (ME) kriminalistikanın bir çox sahələrində elmi informasiyanın həcmi o qədər böyükdür ki, ekspert-kriminalistlər, müstəntiqlər mürəkkəb cinayət işlərinin istintaqı zamanı tədqiqat vaxtının demək olar ki, əksər qismini ədəbiyyatın, maddi-sübutu və zəruri informasiyanın axtarışına sərf edirlər. Bu vəziyyətdən çıxış yolu istintaq təcrübəsində məhkəmə-ekspert icraatı prosesində ETT-nin nailiyyətlərindən geniş istifadə etmək, riyaziyyat və xüsusən də kompyuter texnikasını geniş tətbiq etməkdir. 70-ci illərdə böyük sürətlə və yaddaşa malik, informasiyanın qəbulu, toplanması,işlənməsi və qorunub saxlanması proseslərini əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdıran fərdi kompyuterlərin yaradılması və sonradan onların istehsalının sürətlə artması, nəinki texnikanın, həm də insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində prinsipcə yeni imkanlar açmışdır.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» qanuna əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələri isə: hazırlanan və törədilən cinayətlərin

qavrşısının alınması, törədilmiş cinayətlərin aşkar edilməsi və açılması, cinayətləri hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi, məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran və ya itkin düşən şəxslərin axtarışı, naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsidir.

Göründüyü kimi istər kriminalistika elminin, istərsə də əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələri bir-biri ilə uyğunluq təşkil edir. Onların hər ikisinin ümumi vəzifələri cinayətkarlığa qarşı mübarizə, cinayətkarlığın qarşısının alınması və profilaktikasıdır.

Məhz buna görə də hər iki elmn vəzifələrinin birliyi bunların əlaqəli surətdə fəaliyyət göstərməsini tələb edir.

Hazırkı mühazirəmizin 1-ci sualında biz ibtidai istintaq zamanı müstəntiqin əməliyyat-axtarış orqanları ilə qarşılıqlı fəaliyyətinin mahiyyəti, formaları və əsaslarını öyrənəcəyik.

Mühazirəmizin 2-ci sualını isə biz ibtidai istintaq zamanı xüsusi biliklərdən istifadə edilməsinin mahiyyəti, formaları və əsaslarına həsr edəcəyik. Belə ki, səmərəli qarşılıqlı fəaliyyətlə cinayətlərin açılmasında, istintaqında və qarşısının alınmasında iştirak edən istintaq və əməliyyat-axtarış orqanları xüsusi biliklərə həmişə ehtiyac duyur və onlardan cinayətkarlığa qarşı mühazirədə məqsədyönlü istifadə edirlər.

SUAL № 1. Cinayətlərin açılmasının və araşdırılmasının təşkilinin mahiyyəti (xüsusi biliklərdən istifadə)

Kriminalistikanın yekun bölməsi – qətl, zorlama, oğurluq, qarət və s. bu kimi cinayət qruplarının və ayrı-ayrı araşdırma növlərinin metodikasıdır. Mətləbinə görə o, - kriminalistika elminin kvintessensiyası, yəni cinayətkarlıqla mübarizə işinə bilavasitə xidmət edən tövsiyələr məcmusudur.

Araşdırmanın kriminalistik metodikası – kriminal və istintaq fəaliyyətinin qanunauyğunluqlarının öyrənilməsinə əsaslanan elmi müddəalar və onların əsasında yaradılan praktiki tövsiyələr sistemidir. Bu elmi müddəalar və tövsiyələr ayrı-ayrı cinayət növlərinin araşdırılmasının təşkilini və həyata keçirilməsini optimallaşdırır.

Cinayətkar fəaliyyətin qanunauyğunluqlarının öyrənilməsi zamanı kriminal davranışın növü, üsulu və mexanizminin cinayətkarın qəsd obyektinə və törətmə şəraitinə əlaqəsinin xüsusiyyətindən, təqsirkar şəxsin şəxsi-tipoloji xarakteristikalarından, cinayətkar qrupun və ya birliyin mütəşəkkil və konspirasiya dərəcəsiindən asılılığının təhlili çox vacibdir.

İstintaq fəaliyyətinin öyrənilməsi zamanı araşdırma prosesinin bütün mərhələlərində istintaq vəziyyətinin yaranması və inkişafı ilə bağlı olan qanunauyğunluqlar, həmçinin ayrı-ayrı cinayət növlərinin araşdırma yolları, metodları və vasitələri haqqında müstəntiqin qəbul etdiyi qərarların xarakteri arasındakı qanunauyğunluqlar aşkar edilir, təhlil olunur və ümumiləşdirilir.

İstintaq vəziyyətlərinin sistemləşdirilməsi araşdırılan cinayətlərin konkret xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, istintaqın aparılmasının taktiki-metodiki fəndlər komplekslərini yaratmağa imkan vermişdir.

Kriminalistik metodika kriminalistikanın yekun hissəsini təşkil edir və burada ayrı-ayrı cinayət növlərinin törədilməsinin kriminal təcrübəsi ümumiləşdirilərək, bunların araşdırılmasında daha effektiv metodlar sistemi yaradılır. Kriminalistik metodika kriminalistikanın ümumi nəzəriyyəsinin, onun digər bölmələrinin inkişafına təsir edir, məsələn, texniki vasitələri, onların istifadəsi üsullarını, müxtəlif cinayətkar qəndlərin araşdırılması metodlarının spesifikasiyası ilə uzlaşdırır. Bütün kriminalistik biliklər burada konkretləşir, hər hansı cinayət işi üzrə çalışan müstəntiqə çatdırılır.

Kriminalistik texnikanın vasitə və metodları, taktiki fəndlər kriminalistik metodikada cəmləşərək toplanır. Belə ki, əl izlərinin yaranması mexanizmini açıqlayarkən, kriminalistik texnika, qətl və ya mənzil oğurluğu zamanı onların hansı obyektlər üzərində daha çox qoyulduğunu konkretləşdirmir. Taktika zərərçəkmiş şəxslərin dindirilməsi fəndlərini işləyib hazırlayır, lakin qəsd növündən asılı olaraq (cinsi toxunulmazlığa qəsd, fırıldaq yolu ilə vətəndaşların pulu və əmlakına qarşı qəsd) dindirmənin xüsusiyyətlərini dəqiqləşdirmir. Belə xüsusiyyətlərin ümumiləşdirilməsi – kriminalistik metodikanın vəzifəsidir. Beləliklə, konkret cinayətlərin araşdırılması zamanı texnika və taktikanın predmeti qismində ümumi cəhətlər, metodikanın predmeti qismində isə məhkəmə sübutlarının mənbəsi ilə işi xarakterizə edən xüsusi cəhətlər çıxış edir.

Bununla yanaşı, xüsusi kriminalistik metodikanı istintaq hərəkətləri, texniki vasitə və metodların sadə birləşməsi, toplusu kimi nəzərdən keçirmək olmaz.

Xüsusi metodikaların tərkibində həm konkret halda daha effektiv vasitə və tövsiyələr, həm də onların istifadəsi metodları, araşdırmanın təşkilinin xüsusiyyətləri təqdim olunur. Məhz konkret xüsusi metodikaların məzmunu da kriminalistika elminin bu bölməsinin inkişafı üçün lazım olan xüsusi cəhətlərdir.

Mahiyətə xüsusi metodikalar bütün kriminalistikanın yekun elmi məhsulunu təşkil edir. Burada müxtəlif cinayət növlərinin kriminalistik spesifikasiyasını nəzərə almaqla, onun bütün hissələrinə dair məlumatlar cəmləşir.

Xüsusi metodikaları işləyib hazırlayarkən, kriminalistika hər bir cinayətin və onu törətmiş şəxsin fərdiliyinə (individuallığına) əsaslanır. Lakin törədilən cinayətlərin təkrar olunmazlığı, hər bir cinayət işində fərdi xüsusiyyətlərin olması o demək deyil ki, konkret cinayət növlərinin araşdırılması üçün (məsələn, kriminal narkobiznes) ümumi müddəaları yoxdur.

Araşdırmanın metodiki problemlərinin həllinə dair ümumi yanaşmaların mövcudluğu xüsusi kriminalistik metodikaları formalaşdırmağa imkan verir. Bu əsasla bütün qətlərin və ya yalnız uşaq qətlərinin, «meyitsiz» qətlərin, bütün növ oğurluqların və ya yalnız mənzil oğurluqlarının, cibgirliyin, mehmanxanalardan oğurluqların araşdırılması metodikasını yaratmaq olar. Hər şey xüsusi kriminalistik metodikaların formalaşdırılmasının əsaslarından, istintaq təcrübəsinin tələbatlarından asılıdır.

Ümumi növ metodikalar cinayət-hüquqi təsnifat bazasında formalaşır (vergidən yayınma, oğurluq, banditizm, qətlər və s.). Onlar Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulan daha böyük qruplara da birləşdirilə bilər: şəxsiyyətə qarşı, konstitusion hüquq və azadlıqlara qarşı cinayətlər, iqtisadiyyat sahəsində cinayətlər və s. Xüsusi kriminalistik metodikaların sonrakı təfsilatı adətən, bir sıra xüsusiyyətləri nəzərə almaqla həyata keçirilir: cinayətin törədilməsi və ört-basdır edilməsi üsulu, cinayətkar qəsdin yeri (mənzillərdən, özünəxidmət dükanlarından oğurluqlar, nəqliyyatda oğurluqlar, sənədlərin saxtalaşdırılması ilə sərhəddən keçirilən yükün gizlədilməsi ilə qaçaqmalçılıq və s.).

Bütün xüsusi metodikaların əsas anlayışı – metodiki tövsiyədir. Metodiki tövsiyə – cinayətlərin açılması və araşdırılması zamanı bu və ya digər tipik vəziyyətdə müstəntiqin daha məqsədemüvafiq hərəkətinə dair elmi əsaslandırılmış məsləhətdir.

Son illər xüsusi kriminalistik metodikalar iki əsas istiqamət üzrə formalaşır:

1. Mövcud metodikaların təkmilləşdirilməsi və yenilərinin yaradılması. Sonuncular qorunan informasiya mənasibətlərinə, iqtisadi təhlükəsizliyə, ekologiyaya qəsd edən yeni cinayət tərkiblərinin meydana gəlməsi ilə bağlıdır. Mövcud metodikaların təkmilləşdirilməsi cinayət törətməkdə yeni üsulların yaranması ilə bağlıdır, məsələn, cinayətkar qruplaşma tərəfindən, kompyuter sistemlərinin tətbiqi ilə cinayətin törədilməsi və s.

2. Yüksək oxşarlıq (ümumilik) dərəcəsilə, bir neçə cinayət növlərini əhatə edən, lakin yer və vaxtının spesifik şəraitlərlə törədilən və yaxud müəyyən əlamətlərə malik şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlər üzrə metodiki tövsiyələrin yaradılması. Aşağıda göstərilən şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərin araşdırılması metodikası işlənib hazırlanmışdır:

1. yetkinlik yaşına çatmayanlar;
2. residivistlər;

3. azadlıqdan məhrum etmə yerlərində məhbuslar;
4. mütəşəkkil cinayətkar birləşmələr tərəfindən törədilən cinayətlər.

Törətmə vaxtından asılı olaraq:

1. «isti izlərlə» açılan cinayətlər;
2. ötən illərin cinayətləri.

Törətmə yerindən asılı olaraq:

1. nəqliyyatda;
2. istirahət (kurort) zonalarında;
3. ekstremal iqlim və istehsalat şəraitində (uzaq şimal rayonları, qışlaqlar, meteostansiyalar).

Zərərçəkmişin şəxsiyyətindən asılı olaraq:

1. əcnəbilərə qarşı törədilən cinayətlər;
2. psixi defekti, əqli zəifliyi olan şəxslərə, yeniyetmələrə və yetkinlik yaşına çatmayanlara qarşı cinayətlər və s.

Metodiki tövsiyələrin konkretləşdirilməsi səviyyəsinə görə araşdırma metodikaları ümumiliyinin yüksək, orta və kiçik dərəcələri, həmçinin ayrı-ayrı cinayət növlərinin araşdırılmasında konkret metodikalar olur. Onlar kompleks xarakterli ola bilər və yaxud araşdırmanın yalnız başlanğıc mərhələsinə dair tövsiyələrə malik ola bilər ki, bu da araşdırmanın gələcəyi (perspektivi) üçün informasiya təməli yaradır.

Xüsusi kriminalistik metodikalar müəyyən cinayətlər növü və ya qruplarının araşdırılması üçün səciyyəvi olan tipik fəndləri özündə cəmləşdirir və hər bir qəsdin araşdırılması üzrə bütün tövsiyələri özündə cəmləşdirə bilməz. Müstəntiq tərəfindən belə metodikanın seçimi – onun tövsiyələrindən bəhrələnmənin başlanğıc mərhələsidir. Burada əsas – fərdi əlamətləri nəzərə almaqla, konkret deliktin araşdırılması üçün seçilmiş metodikanın yaradıcılıqla tətbiq edilməsidir. Xüsusi kriminalistik metodikanı konkret araşdırılan işin şəraitlərinə uyğunlaşdırılan matritsa ilə müqayisə etmək düzgün olardı. Məhz bu zaman konkret cinayət işi üzrə müstəntiqin işini xarakterizə edən tipikdən təkə keçid reallaşır, yalnız alqoritm göstərişlərinə əməl etmək deyil, yaradıcı, evristik bacarıqları, şəxsi təşəbbüsü göstərməyə imkan yaranır.

Xüsusi metodiki tövsiyələr bütün mənbələrdən (hüquqi, elmi, istintaq, əməliyyat-axtarış təcrübəsi, ekspert, məhkəmə təcrübəsi) istifadə etməklə formalaşır. Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin normaları sübutetmə predmetinin ümumi düsturunu konkret məzmunla tamamlayır, araşdırma prosesinin məqsədlərini müəyyən edir. Araşdırılan cinayətin tövsif edilməsi istintaq fəaliyyətinin vəzifələrini daha dəqiq müəyyən etməyə, sübut olunmalı amillərə aydınlıq gətirməyə imkan verir.

Xüsusi kriminalistik metodikaların mənbəsi kimi cinayət-prosessual hüququn rolu aşağıdakılarda təzahür olunur:

1. Cinayət-prosessual qanunvericilik cinayətlərin araşdırılmasının ümumi prosedurasını nizamlayır (Rusiya Federasiyası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin II hissəsi – «Məhkəməyəqədər icraat»). İstintaq fəaliyyətinin ardıcılığını, araşdırmanın dövrlənməsi və planlaşdırılmasını əks etdirən xüsusi metodikaların strukturu da həmin prosedura əsaslanır.

2. Sübutetmə prosesinin həyata keçirilməsində vasitəçi olan istintaq hərəkətlərini bu qanunvericilik nizamlayır. Xüsusi metodikaların məzmununda Rusiya Federasiyasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 24-27-ci fəsilərində nizamlanmış istintaq hərəkətlərinin tipik əhatəsi və onların aparılmasının optimal ardıcılığı üzrə tövsiyələr var.

3. Cinayət-prosessual qanunvericilik sübutetmə predmetinin ümumi düsturunu müəyyən edir, metodika isə bunun əsasında cinayət işlərinin hər bir kateqoriyası üzrə araşdırma zamanı aydınlaşdırılmalı olan amillərin əhatəsini işləyib hazırlayır.

4. Cinayətdən zərər çəkmiş şəxslərin və təşkilatların hüquq və qanuni maraqlarının müdafiəsi haqqında, araşdırmaya birtərəfli yanaşmanı, müstəntiqin qərəzli münasibətini (o, ittiham tərəfi olsa da) istisna edən hərtərəfli və obyektiv tədqiq etmə haqqında Rusiya Federasiyasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 6-14-cü maddələrinin tələbləri bütün metodika üçün fundamental əhəmiyyət kəsb edir.

Araşdırma zamanı mütləq riayət olunmalı tələblər sırasına qanunçuluq, araşdırmanın planlı, mərhələli, çevik və operativ aparılması da ümumi prinsiplər kimi seçilir. Araşdırmanın dolğun və hərtərəfli aparılması müxtəlif istintaq vəziyyətlərində çevik və operativ qərar qəbul etməklə, lazımı elmi-metodiki səviyyədə onların reallaşdırılması ilə sıx əlaqədədir.

Metodiki tövsiyələrin ikinci mərhələsi elm, ilk növbədə – kriminalistikaadır. Texniki-kriminalistik vasitə və metodların, taktiki fənd və qaydaların istənilən təkmilləşdirilməsi metodikaya təsir edir, tətbiq olunan və yeni yaradılan metodiki tövsiyələrə dəqiqlik gətirir. Bu, xüsusən də kriminalistik texnika və taktikanın, həmçinin məhkəmə ekspertizasının imkanlarının genişləndirilməsinə aiddir. Öz növbəsində, istintaq təcrübəsi də kriminalistik metodika vasitəsilə texnika və taktikanın inkişafını stimullaşdırır.

İnsan fəaliyyətinin istənilən sahəsi kimi, cinayətlərin araşdırılması da müxtəlif bilik sahələrinin nailiyyətlərindən istifadə etməlidir. Onların bir hissəsi kriminalistikada yaranaraq cəmləşir və metodiki tövsiyələrdə nəzərə alınır. Digər hissəsi bilavasitə istintaq təcrübəsi tərəfindən istifadə olunur. Bura hüquq elminin araşdırma prosesinə aid olan əksər müddəaları, təbii elm (məhkəmə ekspertizası) nailiyyətləri, müstəntiq əməyinin elmi təşkili və s. aiddir.

Hüquq, elm və cinayətkarlıqla mübarizə təcrübəsi birlikdə kriminalistikanın metodiki tövsiyələrinin mənbələrini təşkil edir. Bunun əsasında araşdırmanın kriminalistik metodikalarının formalaşması qanunçuluq (Rusiya Federasiyası Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, mad. 7) və mənəviyyat tələblərini mütləq nəzərə almaqla baş verir.

Qanunçuluq bütün zəruri istintaq və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin maddi və prosessual hüquq normalarına tam uyğun şəkildə təşkili və keçirilməsini güman edir. Cinayət işi üzrə icraat zamanı qanunçuluğa riayətin təmin edilməsi – qanuni vasitə və metodlarla təqsirli şəxsləri ifşa etmək, təqsiri olmayanları isə cinayət məsuliyyətindən qorumaq, şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarını, dövlət və cəmiyyətin maraqlarını cinayətkar qəsddən qorumaq, yəni cinayətkar tərəfindən pozulmuş hüquq münasibətlərini bərpa etmək deməkdir.

Cinayət işi üzrə araşdırma dolğun, obyektiv, hərtərəfli olmalıdır. İlk növbədə təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüququ təmin edilməli, onun məsuliyyətini ifşa edən, ona bəraət qazandıran və ya məsuliyyətini yüngülləşdirən bütün amillər təhlil olunmalıdır. Zərərçəkmiş şəxsin hüquqlarının da təmin edilməsini unutmamaq olmur.

Xüsusi kriminalistik metodikalar cinayətin tam və çevik açılmasını, hüquqazidd fəaliyyətin bütün epizodlarının və faktlarının müəyyən edilməsini, cinayətin törədilməsi və gizlədilməsində iştirak edən bütün şəxslərin ifşa edilməsini, cinayətin törədilməsi və gizlədilməsində iştirak edən bütün şəxslərin ifşa edilməsini, dəymiş maddi zərərin ödənilməsinə təmin etməlidir. Xüsusi kriminalistik metodika araşdırmanın konkret şəraitlərinə asanlıqla adaptasiya edilə bilməlidir. Bu da onun yaradıcılığında bütün tipik istintaq vəziyyətlərinin nəzərə alınmasını, tipik fərziyələrin ifadə edilməsini, onların yoxlanılması üçün istintaq hərəkətlərinin dairəsinin müəyyən edilməsini tələb edir.

Bunun üçün xüsusi kriminalistik metodika təmin etməlidir:

1. keçmişdə törədilmiş cinayətlərin amillərinin vaxtında, tam və hərtərəfli öyrənilməsinə;
2. cinayətlərin spesifikasiyasını nəzərə almaqla, araşdırmanın tipik və qeyri-standart məsələlərinin həllini;
3. minimum informasiya şəraitində göstərilən fənd və üsulların effektiv tətbiqini;
4. əməlin bütün amillərinin üzə çıxarılmasında istintaq fəaliyyətinə fəal və passiv müqavimətə uğurla üstün gəlməsini.

Araşdırmanın məqsədi – yalnız təqsirli şəxsləri ifşa etmək, onları cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək və dəymiş zərəri ödəmək deyil, araşdırma həm də cinayətin törədilməsinə yardım edən amilləri də aydınlaşdırmalı və müəyyən etməlidir. Buna görə də cinayət işinin materialları üzrə analoci cinayətkar qəsdlərin qarşısının alınması yolları və üsulları müəyyən etməlidir.

Kriminalistlər tərəfindən istintaq təcrübəsinin öyrənilməsi aşağıdakı elmi-praktiki məsələlərin həlli məqsədini güdür:

1. sübutetmə prosesinin qanunauyğunluqlarını və konkret cinayət növləri və qruplarının araşdırılmasının təşkili spesifikasiyasını üzə çıxarmaq;
2. təcrübədə tətbiq olunan araşdırma metodikalarının səmərəliliyini müəyyən etmək;
3. metodiki tövsiyələrin əsaslı olmasını, formalaşmasının düzgünlüyünü, aydınlığını, praktiki tətbiqinin mümkünlüyünü yoxlamaq;
4. cinayətlərin araşdırılması zamanı xüsusi biliklərin istifadəsinin effektiv yolları və formalarını, yeni növ məhkəmə ekspertizalarına təcrübənin tələbatını müəyyən etmək;
5. cinayətlərin araşdırılmasında yeni kriminalistik metodikaların yaradılmasında təcrübənin tələbatını aşkar etmək.

Xüsusi kriminalistik metodikaları yaradarkən, bu müddəaları istifadə etmək, onların səmərəsi və effektivliyini təmin etmək üçün kriminalistlər daima kriminal fəaliyyəti tədqiq edirlər. Aydındır ki, onların diqqətini ilk növbədə cinayətin törədilməsi və gizlədilməsi üsulları cəlb edir. Bunlara bələd olmadan qeyri-aşkar şəraitdə törədilmiş cinayəti araşdırmaq mümkün deyil. Təsadüfi deyil ki, bu

üsullar haqqında ümumiləşdirilmiş məlumatlar xüsusi kriminalistik metodikaların yaradılması zamanı vacib rol oynayır.

Tipik cinayətkarın və tipik cinayət qurbanının şəxsiyyətini xarakterizə edən ümumiləşdirilmiş məlumatlar, konkret cinayətlərin törədilməsinə və izlərinin gizlədilməsinə yardım etmiş tipik məlumatlar olduqca vacibdir. Bu məlumatlar, həmçinin istintaq, ekspert və əməliyyat-axtarış təcrübəsinin təhlilinin nəticələri konkret cinayətlərin açılması və araşdırılması zamanı istintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tipik dairəsi və icraat ardıcılığının müəyyən edilməsi üçün zəruridir.

Araşdırma zamanı əməliyyat-axtarış aparatları ilə və mütəxəssislərlə (ekspertlərlə), əhali və kütləvi informasiya vasitələri ilə fəal iş birliyi şübhəli şəxslərin müəyyən edilməsini, axtarışı və ifşa edilməsini, onların təqsirinin uğurla sübut edilməsini, istintaq hərəkətlərinin səmərəli keçirilməsini, cinayətkar fəaliyyətin gizli saxlanılan epizodlarının və müsadirə olunmalı əmlakın aşkar edilməsini xeyli asanlaşdırır. Xüsusi metodikalarda belə iş birliyinin formaları açıqlanır.

Araşdırmanın xüsusi kriminalistik metodikalarının strukturunda göstərilməlidir:

1. ilk növbədə və sonra müəyyən edilməli amillərin dairəsi;
2. araşdırmanın müxtəlif mərhələlərində yaranan tipik istintaq vəziyyətləri;
3. fərziyyələrin irəli sürülməsi və araşdırmanın planlaşdırılması;
4. sübutedici və digər kriminalistik əhəmiyyətli informasiyanın toplanmasının optimal metodları;
5. müstəntiqlərin əməliyyat-axtarış orqanları ilə iş birliyinin və kriminalistik əməliyyatların, ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin taktiki və metodiki xüsusiyyətləri;
6. xüsusi biliklərin istifadəsinin xüsusiyyətləri.

Beləliklə, xüsusi kriminalistik metodikaya daxil olmalıdır:

- müəyyən edilməli və sübut olunmalı amillər;
- araşdırmanın ilkin və sonrakı mərhələlərində istintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin planlaşdırılmasının xüsusiyyətlərinin, tipik istintaq vəziyyətlərinin təsviri;
- başlanğıc istintaq hərəkətlərinin və onlarla yanaşı aparılan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin taktikasının sadalanması;
- araşdırmanın sonrakı və yekun mərhələlərinin metodiki xüsusiyyətləri.

Müəyyən edilməli və sübut olunmalı amillər. Bütün oxşar cinayətlər üçün ümumi olan əlamətlər onları müxtəlif həcmli qruplara birləşdirir. Əgər qrup üçün ümumi olan əlamətlər müvafiq tərzdə sistemləşdirilibsə, onlar həmin növ və ya hətta altı növ cinayətlərin informasiya modelini təşkil edir. Belə informasiya modeli – cinayətin ümumiləşdirilmiş özünəməxsus «portreti», bir çox konkret cinayətləri birləşdirən ümumi elmi abstraksiyadır. Bəzən onu cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası kimi də adlandırırlar.

İnformasion model tipik vəziyyətin əksi (təkrarı) olduğuna görə, ayrıca konkret cinayətin modeli yoxdur və ola da bilməz. Heç bir istisnasız bütün mühüm əlamətləri özündə cəmləşdirən model fərdiliyinə görə digər oxşar deliktlərə şamil oluna bilməz və yalnız konkret bir cinayətin təsviri kimi olaraq

qalır. İnformasion model araşdırılan deliktlərin bütün massivi (kütlesi)_____ üçün tipik məqamları (detalları) əks etdirir və ona mütləq daxil edilməlidir:

1. tipik əsas məlumatlar;
2. konkret cinayət növünün törədilməsi və gizlədilməsinin tipik üsulları haqqında və onların tətbiqinin tipik fəsadları haqqında məlumatlar;
3. ehtimal olunan cinayətkarın şəxsiyyəti haqqında, törədilən əməlin ehtimal olunan motiv və məqsədləri haqqında məlumat;
4. cinayətin ehtimal olunan qurbanı və tipik qəsd obyektini haqqında məlumat;
5. cinayətin törədilməsinin tipik amilləri haqqında məlumat (yeri, vaxtı, şəraiti).

Təqdim olunan strukturun təhlili göstərir ki, burada konkret cinayət işləri kateqoriyası üzrə müəyyən edilməli sübutetmə predmetinin bütün vacib amilləri cəmləşmişdir. Müstəntiqin vəzifəsi araşdırdığı cinayətin spesifikasiyasına uyğun olaraq onları konkretləşdirmək və detallaşdırmaqdır. İnformasion modelin struktur elementlərindən bəzilərinə ətraflı nəzər yetirək.

Əsas məlumatların nədən ibarət olduğunu bildikdə və onların daşıyıcıları haqqında məlumatlı olduqda, araşdırılan cinayət hadisəsində müstəntiq düzgün səmti daha asanlıqla tuta biləcək. Cinayətin törədilməsi və gizlədilməsi üsulları haqqında məlumat kriminal fəaliyyətin funksional tərəfini ifadə edir. Bu həm də cinayətkarın qəsd zamanı qoyduğu izlər haqqında məlumatlardır (izlər harada axtarılmalı və onlar vasitəsilə törədilmiş cinayətin mexanizmini necə bərpa etmək olar).

Araşdırma prosesini başlanğıc, növbəti və yekun mərhələlərə bölmək qaydası qəbul edilmişdir. Belə bölgünün mühüm metodiki əhəmiyyəti var, çünki göstərilən mərhələlərin hər biri kriminalistik fəaliyyətin həcmi və metodlarına görə spesifikasiyaları ilə xarakterizə edilir. Buna görə də bütün mərhələlərdə araşdırmanı uğurla həyata keçirmək üçün kriminalistik metodikada müstəntiqin hərəkətlərinin fənd və üsulları həmin mərhələlərin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla işlənilib hazırlanır.

Araşdırma mərhələləri bir-birindən fərqlənir:

1. üstünlük əhəmiyyətini təşkil edən tipik istintaq vəziyyətlərinə görə;
2. araşdırma üçün fərziyələrin roluna, onların qurulması və yoxlanışının əsas xüsusiyyətlərinə görə;
3. mərhələnin başlanğıcında müstəntiqin sərəncamında olan əsas məlumatların həcmi və məzmununa görə;
4. müvafiq mərhələdə həll olunan əsas mərhələlərə görə;
5. araşdırma iştirakçılarının fəaliyyətinin əsas istiqamətinə görə;
6. ibtidai istintaqın icraatının prosesual və əməliyyat-axtarış hərəkətlərinin icrasının səciyyəvi xüsusiyyətlərini müəyyən edən şərtlərə görə.

Araşdırma mərhələlərini yalnız bu prosesin vaxtla bölgüsü kimi nəzərdən keçirmək düzgün olmazdı. Bu mərhələlər istintaq, əməliyyat-axtarış, nəzarət, təşkilati və digər hərəkətlərin altsistemi kimi baxılmalı və qiymətləndirilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, mürəkkəb istintaq vəziyyətlərinin istənilən mürəkkəbliyinin yaranması mümkünlüyünə baxmayaraq, araşdırmanın başlanğıc mərhələsinin əsas əlaməti – istintaq fəaliyyətinin problemləli vəziyyətidir. Bu mərhələ başlanğıc informasiyanın qıtlığına görə bəzən gərgin xarakterli olur.

Araşdırmanın belə vəziyyətinə görə fərziyyələrin və əməl haqqında əməliyyat-axtarış informasiyasının həlledici rolu ön plana çəkilir. İş üzrə qeyri-müəyyənlik (konkretsizlik) cinayətin açılması üzrə fəaliyyətin çoxvariantlı üsulunu şərtləndirir. Buna görə də əsas vəzifə – cinayətin açılması, cinayət işi üzrə sübutedici bazanın formalaşdırılması məqsədilə zəruri sübutedici və istiqamətləndirici informasiyanı və onun mənbələrini aşkar etməkdir.

Bu mərhələ müstəntiqdən maksimal operativlik (çeviklik) tələb edir. Araşdırılacaq hadisə ilə tanış olmaq, itə bilən və ya məhv edilə bilən sübutları mümkün qədər çox aşkar etmək, «isti izlərlə» cinayəti açmaq, təqsirli şəxsləri ifşa edib yaxalamaq üçün intensiv tədbirlər görmək lazımdır. Mərhələnin əsas vəzifəsi onun başlıca funksiyasını müəyyən etməkdir – bu funksiya müstəntiqin və onunla işbirliyini quran təhqiqat orqanı əməkdaşlarının fəaliyyətinin axtarış-kəşfiyyat istiqamətidir.

Araşdırmanın başlanğıc mərhələsində prosessual və əməliyyat-axtarış hərəkətlərinin icraatının xüsusiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir: istintaq baxışı, şəhadətləndirmə, mənzildə axtarış, götürmə, zərərçəkmişlərin, şahidlərin, şübhəli şəxslərin dindirilməsi, tanınma üçün təqdim etmə, həyət və mənzillərə baş çəkmə, telefon danışıqlarının izlənməsi, əlamətlərinə görə cinayətkarların axtarışı, zahiri və elektron müşahidə, pusqu və patrulçəkmə, şübhəli şəxslərin saxlanması və digər tədbirlər sırf axtarış və kriminalistik, təxirəsalınmaz xarakter daşıyır, icraatının yüksək intensivliyi və tempi ilə fərqlənir, xeyli qüvvə və vasitələrin cəmləşdirilməsini tələb edir (sonuncu ilə əlaqədar əməliyyat-istintaq qruplarını yaratmaq məqsəduyğundur).

Xüsusi metodikanın elementi kimi planlaşdırmanın zərurəti ondan ibarətdir ki, cinayətlərin araşdırılmasının təşkili yaxşılaşdırılsın.

İstintaq vəziyyətinin təhlili ilə əldə olunan məlumatların məzmunundan və bu kateqoriyalı işlər üzrə fərziyyələrdən asılı olaraq müstəntiq öz hərəkətlərini planlaşdırır, onların sistemini, əməliyyat-axtarış və təşkilati tədbirlərlə əlaqə ardıcılığı və formalarını müəyyən edir.

İlkin istintaq hərəkətlərinin taktikası – hər bir xüsusi metodikanın sərbəst elementidir. Onların siyahısı nümunəvi xarakter daşıyır. Son illər təcrübədə cinayətlərin araşdırılmasının ilkin mərhələsində müstəntiqin hərəkətlərinin alqoritmi (formallaşdırılmış proqramlar) yaradılmağa və tətbiq olunmağa başlanmışdır. Əlbəttə ki, araşdırılan hadisənin amillərindən asılı olaraq başlanğıc hərəkətlərin ardıcılığı və siyahısı adətən fərqlənə bilər. Konkret şübhəli şəxs haqqında məlumatlar əldə edildikdən və onun dindirilməsindən sonra bu qismdə başlanğıc mərhələnin vəzifələri bütövlükdə yerinə yetirilmiş hesab edilir.

Növbəti (sonrakı) mərhələ sübut etmə predmetinin əsas struktur elementləri (cinayət hadisəsi və onun törədilməsi üsulu, təqsirli şəxs) barəsində problemlə vəziyyətlərin həlli ilə xarakterizə olunur. Bu vaxt üçün toplanmış sübutedici informasiya başlanğıc mərhələdə problemlə olan suallara əsaslı cavab verməyə imkan yaradır.

Növbəti mərhələdə müstəntiqin sərəncamında olan məlumatlar böyük həcmə fərqlənir, onların məzmunu isə daha konkret, nizamlanmış olur, mənbələr artır, sübutlar daha etibarlı olur. Bütün bu xüsusiyyətlər araşdırmanın axtarma

(ehtimallı, çoxfərziyyəli) variantından ardıcıl, toplanmış sübutlarla alınan və məntiqi xülasələrlə qurulan variantına keçməyə imkan verir.

Beləliklə, araşdırmanın növbəti mərhələsində mövcud etibarlı məlumatlardan yeni mənbələrə və ya əlavə məlumatlara, onlardan isə mühüm fakt və amillərin birmənalı olaraq müəyyən edilməsinə doğru hərəkət edilir. Bu mərhələnin əsas elementi – sübut etmə prosesidir.

Sonrakı istintaq hərəkətlərinin taktikasının xüsusiyyətləri. Başlanğıc mərhələdə keçirilmiş və eyni adlı hərəkətlərin taktikası fərqlənə bilər, çünki vəziyyətlər məlumatların həcmi, istintaq vəziyyətini dəyişmiş olur. Bu da peşəkar fəaliyyətində müstəntiqdən hər hansı şablonlardan imtina etməyi tələb edir.

Cinayətlərin araşdırılması – yaradıcı prosesdir, burada nə sxematizm, nə düşünülməmiş analogiyalar, nə də ki, tələskən qərarlar üçün yer yoxdur.

Xüsusi kriminalistik metodika müstəntiqin təşəbbüskarlığını məhdudlaşdırmamalı, yaradıcı axtarışı, qeyri-standart qərarların qəbulunu istisna etməməlidir. Metodika – həmişə yalnız elmi-praktiki tövsiyələr qismində çıxış edir. Lakin unutmamaq olmur ki, bu tövsiyələr çoxillik istintaq təcrübəsinin nəticəsidir və onları yaradıcılıqla istifadə edərək səhvlərdən yayınmaq olar.

Əlbəttə, əsasən başlanğıc mərhələdə həllini tapmış problemlə sualların əvəzinə növbəti mərhələdə münaqişə xarakterli çətinliklər yaranır, bu da cinayət mühakiməsi icraatının bəzi iştirakçılarının (ilk növbədə ittiham olunan şəxslərin, mütəşəkkil cinayətkar qruplar haqqında işlər üzrə isə, azadlıqda qalmış qrup üzvlərinin) neqativ mövqeyi və müqavimətilə əlaqədar artıq bəlli olan mənbələrdən sübutların əldə edilməsinə xeyli çətinləşdirir. Növbəti mərhələdə ittiham olunan şəxsin meydana gəlməsi və araşdırmanın gələcəyi üçün onun ifadələrinin böyük əhəmiyyəti ilə əlaqədar istintaq və digər hərəkətlərin mühüm hissəsi bu prosesual fiqurun ətrafında cəmləşir.

Sonrakı (növbəti) mərhələnin prosesual hərəkətlərinin əsas məzmununu ittiham olunan şəxslərin, yeni üzə çıxmış şahidlərin dindirilməsi, üzvləşdirmələr, istintaq eksperimentləri, təkrar baxış və axtarışlar, məhkəmə ekspertizaları təşkil edir. Bütün bunlar əlavə sübutların, əvvəl bəlli olmayan cinayət epizodlarının və cinayətdə əli olan yeni şəxslərin aşkar edilməsinə, kriminalistik əhəmiyyətli yeni informasiya mənbələrinin axtarışına yönəlməlidir.

Yekun mərhələdə aparılmış araşdırmanın nəticələri çıxarılır, buraxılan səhvlər aradan qaldırılır, ittiham rəyi və ya iş üzrə icraatın xitam edilməsi haqqında qətnamə şəklində ifadə olunan prosesual qərar qəbul edilir.

SUAL 2. Cinayətlərin açılmasında və araşdırılmasında kompyuter texnologiyasından istifadə

«Cinayətlərin açılması və istintaqında universal proqram və vasitələrin tətbiqi».

Cinayətlərin açılması və istintaqında hüquq-mühafizə orqanlarının işinin effektivliyinin yüksəlməsi, yeni müasir texnoloqiyaların, ilk növbədə fərdi kompyuterlərin kriminalistika elminə inteqrasiyası olmadan hazırki dövrdə mümkün deyil.

Heç də öz funksional imkanlarına görə «böyük» və «kiçik» IBM-dən (EHM)-dan qeri qalmayan fərdi personal kompyuterlər birn sıra müəyyən üstünlüklərə malikdirlər; nisbətən qiymətin aşağı olması, yüksək etibarlıq dərəcəsi, kompaktlıq və ekspertdən qənaətlilik istifadəsi onların hər bir iş yerində tətbiqinə həm də lokal informasiyalı naqillərə qoşulmasını və yaxud «böyük» və «kiçik» EBM-lərin terminalı qismində çıxış etməyə imkan verir.

Informasiya mübadiləsinin rahatlığı DİO üçün IBM firmasının kompyuterləri ilə uyğun eyni tipli kompyuterlərlə təmin edilirlər.

Cinayətlərin açılması və istintaqında həm universal, həm də xüsusi proqramlı təminat istifadə edilə bilər. Ümumi təyinatlı universal proqramlar nəinki əmək istehsalını və cinayətlərin açılması və istintaqında işin keyfiyyətini yüksəldir, həm də keyfiyyətə onu yeni pillələrə qaldırır.

Onlara aiddirlər: tekst hazırlama sistemləri, tekst prosessorları, hansılar ki, sənədlərin redaksiya olunması üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Belə sistemlərin diapazonları çox genişdir. Belə ki, Ən sadə ekran redaktorlarında çətin mətn prosessorlarındakə istifadəçiyə müxtəlif intellektual xidmətləri təqdim edir. Bunlardan ən geniş yayılmış Leksikon, Misrosoft word, Chiwrite və digər proqramlar təşkil edir. Praktiki olaraq, əvvəl makinada yazılan hər hansı bir sənəd mətn redaktorunun köməyi ilə əvvəlcə ekranın monitorunda əmələ gəlir, sonra isə çap edilir. Yazı makinasından fərqli olaraq kompyuterdə tekst kateqoriyasının araşdırılması nəinki, tez və keyfiyyətli yerinə yetirilir. Hətta hazır mətnləri redaktə eləməyi, mövcud olan fraqmentlərdən sənədləri yenidən tərtib etməsinə, xüsusi «açar» sözləri köməyi ilə mətnə tez bir zamanda lazım olan fəsili tapmağa, mətnə qrafik informasiyanı daxil etməyə və digərlərini həyata keçirməyə imkan verir. İdarəetmənin məlumat bazası ilə birgə universal proqramlar, eyni tipli informasiyanın, onun sistemləşdirilməsini və lazım olan əlamətlər üzrə seçilməsini böyük kəmiyyət göstəricilərinin araşdırılmasını həyata keçirir. Məlumat bazasına sadə misal olaraq avtomatlaşdırılmış qeydiyyat kitabçasını və yaxud, kartotekanı göstərmək olar, hansılar ki, Windows 95, Windows 97 priqram raketlərinin köməyi ilə əmələ gətirilir və əməliyyat sistemi bazasında işləyir. Seçilmiş və yaxud, yeni tərtib kartoçkaları (və ya qeydiyyat kitabçasının rublikalarını) oxumaq, ləğv etmək, həmçinin, onlara əlavə informasiya daxil etmək mümkündür. Onlar hər hansı bir əlamətlərinə görə yerləşdirilir. Məsələn: «Açar» sözlərinə görə, tarixə görə, əlifba hərflərinə görə və s. Beləliklə, məsələn: avtomatlaşdırılmış iş qrafiki təşkil edirlər və müəyyən müddət ərzində nəzərdə tutulmuş iş bərədə məlumatları əldə edirlər. Elektron gədvəl-bu yaçəkaoarına (hüceyrlərinə) nəinki mətn simvollarına, hətta, riyaziformallarına daxil edilməsi mümkün olan elektron

blakndır və burada hesablamalar avtomatik olaraq həyata keçirilir. Xüsusən bu maliyyə sənədlərinin dəqiq doldurulması və yoxlanılmasında zəruridir və yaxud əldə edilmiş məlumat əsasında konkret cinayətin təhqiqatında qərarların qəbul edilməsi, bilik və bacarıqların formalardırılması üçün nəzərdə tutulmuş «Mirac» tipli və digərlərini göstərmək olar. Elektron cədvələ çıxış məlumatlarını daxil etmək daha asan və tez başa gəlir, nəinki bunları kağız üzərində etmək.

b). «Uçotların avtomatlaşdırılması».

Xüsusişdirilmiş proqramlar hər şeydən əvvəl uçotların avtomatlaşdırılması üçün təyin edilir. Belə ki, kompyuterləşdirmə əhəmiyyətli dərəcədə kriminalistik informasiya axtarış sistemlərinin effektivliyini, operativliyini artırır, onların funksional imkanlarını genişləndirir. İnformasiyanın operativ məlumat uçotları üzrə toplanması və araşdırılması bir çox MDB ölkələrində Mərkəzi İqformasiya sistemlərinin vasitəsilə həyata keçirilir. Məsələn: Rusiya DİN-in baş informasiya mərkəzində, federal kriminal informasiya bankında geniş istifadə edilir. Xüsusi təşlükəli resedivistlərin mərkəzləşdirilmiş avtomatlaşdırılmış qeydiyyatın, onların barədə informasiyanın yığılması və araşdırılması «Dosye» sisteminin köməyi ilə həyata keçirilir, hansı ki, məlumat cəhətdən mərkəzləşdirilmiş fototeka və videoteka bağlıdır. MDB ölkələrində daktiloskopik rəqistrasiya sisteminin daxil edilməsi üçün PK bazası əsasında bir neçə proqram avtomatlaşdırılmış daktiloskativ informasiya sistemlərinin proqramlı texniki kompleksləri istifadə olunur. Sistemlər həmçinin imkan verir ki, ayrı-ayrı daktilokaptaların izləri daxil etmək, onlar üzrə yoxlamalar aparmaq. ADİS-in tərcüməli istifadə edilməsi göstərir ki, hər 1000 (min) daktikokartalara və 100 (yüz) isə 20-dək cinayətin açılmasında köməklik göstərir. Avtomatlaşdırılmış informasiya axtarış sistemi tərkibində kriminal «I», hansı ki, xarici vətəndaşlar tərəfindən və Rusiya vətəndaşları tərəfindən hüquqpozmaların və cinayətlərin qeydiyyatını aparır.

Ümumiyyətlə, bunlara Aid aşağıdakı 5 sistemaltı funksiya göstərir. Rusiya ərazisində vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən və xarici vətəndaşlar tərəfindən törədilmiş inzibati hüquqpozmalar faktlar barədə informasiyanı cəmləşdirən «inzibati təcrübə», həmin şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayətlər barədə «cinayətlər», «Yol nəqliyyat hadisələri» vətəndaşlar və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin yol nəqliyyat hadisəsinin iştirakçısı kimi analitik və operativ məlumatların verilməsinə, saxlanılmasına, yığılması və araşdırılması şərait yaradır, axtarılan şəxslər barədə «Axtarış», Rusiya ərazisində cəza çəkən, həbs olan, istintaqda olan şəxslər barədə «Cəza» sistemləri fəaliyyət göstərir. Oğurlanmış qiymətli və əntiq predmetlərin qeydiyyatı «Antikvariant» sistemi tərəfindən həyata keçirilir. Axtarışda olan nəqliyyat vasitəsi «avtopoisk» və «Rozisk» sistemləri çərçivəsində aparılır. Federal kriminal informasiya bankı ilə paralel olaraq avtomatlaşdırılmış məlumat bankı universal sisteminin işlədilməsi davam edir, hansı ki, 2 səviyyədə funksiya göstərir: federal və regional. Avtomatlaşdırılmış məlumat bankı özündə aşağıdakı məlumatları daxil edir: xüsusi təhlükəli

resedivlər barədə, ağır cinayətlərə görə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər barədə; açılmış cinayətlər barədə, nömrəli əşyalar barədə, antiv əşyalar barədə, odlu silah və döyüş supsatı və narkotik vasitələr barədə. Bütün bu məlumatları 4 tip informasiya axtarış kartlarında yerləşdirilir: İPK PE-qeydiyyatda olan şəxslərə, İPK NP-açılmış cinayətlərə, İPKV-əşyalara, İPKR-silahlara.

Avtomatlaşdırılmış məlumat bankı sistemi müasir informasiya texnologiyası əsasında məlumatların kompleks araşdırılmasına imkan yaradır. Lakin, təəssüflər olsun ki, universallıqdan irəli gələrək kriminalistik əhəmiyyətli olan informasiya məhdud və fraqmentli təqdim edilir. Bu çatışmamazlıq kriminalistik informasiya sistemlərində mövcud deyil: hansı ki, nisbətən qısa dairəli vəzifələrin həllinə yönəlir, yəni onların daha dəqiq detal informasiya təşkilatı üçün. Belə sistemlərə bir sıra kriminalistik uçotlar əhatə edən, daha tez-tez rast gəlinən gilzlərin uçotları üzrə «gilza», saxta pul biletlərin uçotu aparılır. «Deviza-M» və yaxud narkotik vasitələrə dair saxta reseptlər üzrə «Resept» sistemləri aiddir.

Belə tiplərə həmçinin çox epizodlu cinayət işləri üçün nəzərdə tutulmuş «seyf» sistemini göstərmək olar. Lakin, istintaq hərəkətləri əməliyyat-axtarış tədbirləri, ekspertiza və təhqiqatdan alınan məlumatlar № 1 informasiya kartasına salınır, sonra isə PK-rin məlumat bazasına daxil edilir, bundan sonra avtomatik olaraq cinayətlər aydınlaşdırılır. Sonra seçilmiş əməliyyat işləri diqqətlə öyrənilir və yığılmış informasiya № 2 informasiya kartasının, artıq cinayətlər seriyasına daxil edilir, necə ki, məlumat köməkçi uçotu ekşpert təhqiqatları ilə sıx bağlıdır. Onların avtomatlaşdırılması problemini nəzərdən keçirək.

v).«Ekspertiza və təhqiqatların avtomatlaşdırılması».

Hər şeydən əvvəl fiziki-kimyəvi, bioloji və digər təhqiqatların gedişatına əldə olunan nəticələr eksperimental məlumatların avtomatlaşdırılması üçün istifadə olunur. Bir çox hallarda belə avadanlıqlar professioneal kompyuter və digər vasitələr bazasında yaradılmış kompleks hesablamaları təşkil edir. Əgər əvvəllər eksperimental analizlərin nəticələri əldə diaqramm ləndə fiksə edilirdisə, müasir dövrdə informasiya bilavasitə elektron hesablama maşınlarına daxil olur, daha sonra epektogrammaların hesablanması, pik koordinatlarının, onların sahələrinin hesablanması, piklərin bölünməsi və sairə müəyyənətmələr baş verir.

Analiz üçün həmçinin, belə deyilən məlumatların daxili texnoloji bankları istifadə olunur. Bu o, banklardır ki, hansı ki, spesifik fiziki-kimyəvi parametrlərin yığımlarından ibarətdir və yaxud obyektlərin spektogrammalarından ibarətdir. Beləliklə, bu üsulla analizlərin əhəmiyyəti dərəcədə vaxtın qısaltmasına, onların dəqiq və etibarlılığının artırılmasına nail olmaq mümkündür. Bu da xüsusən kəmiyyət etibarlılığı ilə sayı çox olan tədqiqatlarda vacibdir. Professional kompyuter ekspertizalarda və tədqiqatlarda istifadə edilməsinin 2-ci istiqamətini ekspertizanın konkret

obyektləri üzrə yaradılmış AİPS təşkil edir. Belə halda bir neçə mövcud olan köməkçi arayış uçotlarının avtomatlaşdırılması sistemlərini göstərmək olar.

Bunlara aşağıdakılar aiddir:

«Metallı»- istifadə edilməsi sahəsində metalların və ərintilərin tərkibini göstərir; «Volokno»-tekstil ipəklərin xarakteristikasını göstərən; «Obuv»- ayaqqabı altıqlarının xarakteristikasını göstərən; «Bumaqa»-kağız materiallarının tərkibini, onların təyinatını, istehsal müəssisəsini göstərən; «Pamada»-dodaq pamadasının tərkibini ton nömrəsini, istehsalı fabrikasını göstərən və digər bir çox sistemləri göstərmək olar.

Bütün bu sistemlər fərdi şəkildə eləcə də kompleks hesablama şəkildə qurula bilər.

3-cü istiqaməti əks etdirmə analiz sistemi təşkil edir. Bunlara diaqnostik və indentifikasion tədqiqatlar həyata keçirməyə imkan yaradan proqramlar aiddir. Məsələn: Fotorobort.

Ekspertiza və tədqiqatlarda informasiya texnoloqiyasının istifadə edilməsini kompleks proqramlar təşkil edir, yaxud da mövcud formulalar və alqoritmlər üzrə köməkçi hesablamaların yerinə yetirilməsinin ayrı-ayrı proqramları təşkil edir.

Köməkçi hesablamaların çox hissəsini avtotexniki, elektrotexniki, texnologici ekspertizalarda istifadə edilməsi, daha zəruridir.

Ekspertiza və tədqiqatların informasiya avtomatlaşdırılmasının 5-ci istiqamətini ekspert məsələlərinin avtomatlaşdırılmasının kompleks araşdırılması təşkil edir. Bu sistemlər müxtəlif mürəkkəb dərəcəli ola bilərlər. Bunun üçün sadə misal kimi avtomatlaşdırılmış ekspert metoditkası olan «Avtoeks» kimi sistemlər təşkil olunur. Burada kompyutərə avtotexniki tədqiqatların əsas formulları daxil edilir, hansı ki, piyadaların vurulması məsələlərində istifadə olunur. Operator çıxış məlumatları daxil edir və bununla da avtomatik olaraq hesablama baş verir. Bir çox mürəkkəb insan sistemləri qərarın qəbul edilməsində dialoq recimində işləyir. Əgər avtomatlaşdırılmış metodika bu cavabların əsasında məsələnin kateqorik həll edilməsinə imkan yaradırsa ekspert rəyi avtomatik tərtib olunur.

Əgər cavab müxtəlifdirsə, kriminalistik əhəmiyyətli cavablar ekrana çıxarılır və qərarı ekspert öz daxili inamı əsasında qəbul edir.

Mövcud sistemlərə aşağıdakılar aiddir:

Soyuq silahın ekspertizasında «kortik», yanğın texniki ekspertizasında «Evrika», ballistikada «Baleks», narkotik vasitələrin tədqiqatında «Narkoeks»- bütün yuxarıda qeyd edilmiş proqramlar müxtəlif profili ekspert iş yerlərinin kompyuterləşdirilməsinin konstruktorlaşdırılmasında istifadə olunur.

Ekspert metodikalarının təkmilləşdirilməsi sübut əhəmiyyətli olan nəticələrin etibarlılığının yüksəldilməsi gələcəkdə ekspertizaların icraatında mərhələlərlə ekspert sistemlərinə və bilik bazalarına şərait yaradır.

Cinayətlərin istintaq prosesinin avtomatlaşdırılması.

İstintaq prosesinin avtomatlaşdırılması Ən çətin məsələlərdən biridir. Ən mükəmməl belə kompyuter müstəntiqi əvəz edə bilməz. Hansı ki, «giriş» ində müxtəlif məlumatlar verilsə, «çıxışı»nda təqsirləndirilən şəxsin soyadı və ittiham aktının mətni çap olunur. Lakin, müstəntiq tez-tez dəyişən istintaq şəraitində çoxsaylı informasiya massivini analiz edərək, onlardan kriminalistik əhəmiyyətə malik olanını seçir, baxmayaraq ki, onun adətən buna vaxtı çatmır, informasiyaları çətinliklə əldə edir və səhvə də yol verməməlidir. Müstəntiq çox vaxtını müxtəlif prosessual və qeyri-prosessual sənədlərin tərkibinə sərf edir: protokollar, qərarlar, sorğular və s.

Qeyd edilən məsələlərin həlli üçün Rusiya Fedkrasiyasının Daxili işlər orqanlarının vahid informasiya-hesablayıcı şəbəkəsi çərçivəsində xüsusi məlumat bankı olan Rusiya İstintaq Komitəsinin İxtisaslaşdırılmış ərazi-paylayıcı avtomatlaşdırılmış sistemi yaradılmışdır.

Həmin sistem STRAS-SK (spesializovannaya territorialnorrayselennaya avtomazirovannaya sistema sledstvennoqo komiteta Rossii) adlanır.

Həmin sistem informasiya təmsinatı üç hədd ilə təmin olunur:

- RF DİN-nin istintaq Komitəsi üçün;
- DİN və DİO-nun İstintaq İdarələri və şöbələri üçün;
- Şəhər-rayon orqanlarının istintaq şöbə, bölmə və qrupları üçün.

STRAS-SK informasiya sistemi aşağıdakı makistral istiqamətdə fəaliyyət göstərən bir neçə sistemaltı informasiya cərgəsindən yaradılmışdır.

1. Kibrid intellektli «İstintaq» sistemaltı ayrı-ayrı cinayətlərin istintaq metodikasına əsaslanan və müstəntiqin cinayət işlərinin istintaqı zamanı qərarlar qəbul etməyə yardımçı olur. (Kriminalistik xarakteristika, tipik istintaq şəraiti, tipik istintaq fərziyyəsi və s.)

Həmin sistem müstəntiqin «avtomatlaşdırılmış iş yeri» kimi həyata keçirilir.

Konkret cinayət işi istintaq edilərkən kompyutərə dialoq rejimində cinayətin tərkibi və törədilmə üsulu cinayətin predmeti, zərərçəkən barədə məlumatlar və s. Yerləşdirilir. Əməliyyatdan sonra ekrana: istintaqın planlaşdırılması, epizodlar və iştirakçılar üzrə qruplaşmalar, konkret istintaq hərəkətinin keçirilməsinə dair tövsiyyələr çıxır . Bundan başqa sistem sənədlərin tərtibinin avtomatlaşdırılması və iş materiallarının analizini aparır, müxtəlif prosessual və digər sənədlərin, eləcə də onların fraqmentlərinin tərtib edilməsinə imkan verir-protokol,qərar, sorğu, arayış və s. İş materiallarını

sistemləşdirir, iş materiallarında epizodlar, soyadlar, «Kliçka»lar, tarixlər və s. Üzrə müqayisə və axtarışlar aparır.

2. «Nəzarət» sistemi. Bu uçot-nəzarət və müstəntiqin əlavə fəaliyyətinin avtomatlaşdırılması, icraatda olan işlərə nəzarət üçün, informasiyaları və istifadəsi, «qeyd kitabçası» tərtib etmək, hansı ki, nəzarətə götürülmüş bəzi işlər üzrə istintaqın başa çatması, bəzi taktiki əməliyyatların planlaşdırılması, istintaq müddətinin işlər üzrə qurtarmasına nəzarət və s. xidmət edir.

3. «Statistika» sistemi-statik məlumatların yaradılması və analizi, cinayətlər barədə məlumatların toplanması (şəxslər, cinayətə hazırlaşanlar, onu törədənlər və cinayəti gizlədənlər, motivlər, yer, cinayəti törətməyə sərf edilən vaxt və s.) və bu məlumatlardan icmal, analitik arayış, konkret müstəntiqin işi barədə arayış və s. istifadə olunur.

4. Hüquq məlumat sistemi, hansı ki, istintaq üzrə qüvvədə olan qanunvericilikdə hüquq və metodiki informasiya toplusu (RF qanunları, RF-nın Ali Məhkəməsinin Plenumlarının qərarları, DİN-in və Ədliyyə Nazirliyinin, Prokurorluğun, normativ aktları və s.)

5. Bəzi növ cinayət işləri üzrə mərkəzi və regional məlumat bankları (saxta pullar, pul oğurluqları və s.).

6. Əməliyyat-arayış və kriminalistik uçotlardan məlumat almaq üçün «FBKİ və RBKİ» ilə əlaqəsi olan sistemaltı.

7. Köməkçi sistemaltı-katibəlik və dəftərxanaların işlərini avtomatlaşdırmaq üçün.

Müasir kompüter texnologiyası kriminalistika fənnini ali təhsil müəssisələrində tədris etməyə, müstəntiq və əməliyyat işçilərinin ixtisaslarının artırılmasına da gözəl xidmət edir. Bu məqsədlə, bəzi istintaq hərəkətləri modelləşdirilir. Məsələn: «Hadisəyinə baxış». Zamanda proqram-trinaclar «Adamöldürmə», «Müstəntiq», «Reket» və s. Yaradılır ki, bunlar da təhsil zamanı öyrənilərə bacarıq və vərdislər aşılamağa kömək göstərir.

İnternetdə kriminalistika.

İnterneti başqa sözlə «informasiyanın su adlandırırırlar ki, o da insanlar arasında ünsiyyət vasitəsidir. Bu da yer kürəsinin müxtəlif nöqtələrində kompüter yaddaşında olan informasiya seli ilə qısa müddətə tanış olmağa imkan yaradır. Kriminalistika elmi də başqa elmlər və sənətlər kimi internetdən kənardə qalmamışdır. Hər gün internetə yüklərlə səhvə kriminalistika sahəsində yeni məlumatlar daxil olur.

İnternet ilk dəfə 1969-cu ildə ABŞ-da Müdafiə Nazirliyinin sərəncamında olan kompüterlər arasında əlaqə yaratmaqla yaranmışdır. Sonralar inkişaf edərək dünyaya yayılmışdır.

İnternet bütün dünyada olan kompyuter şəbəkələrini birləşdirir. O, telefon xətti ilə informasiyanı tez, ani vaxtda yayır.

İnternetə birləşmiş kompyuter ayrılıqda sayt (Site) adlanır. Kompyuter, hansı ki, istifadə edəni internetə birləşdirilib ona «lokal sayt» deyirlər, hansı kompyuterlərə birləşdirilir ki, onlardan məlumat alınsın, onlara isə «distansiya(məsafə saytları) deyilir.

İnternetə təminat xidməti vasitəsi ilə və ya dialoq xidmət vasitəsi ilə birləşmək olar.

İnternetin ən maraqlı sahəsi «dünya qlobal nautika»dır. İnternetdə çoxlu servis sistemləri var. Onların arasında elektron poçtu, xəbərlər qruppu və s.

Kriminalistika bütün bölmələrinə dair məlumatları «Web» sahəsində almaq mümkündür. Bu sahənin digər sayılı-Leb doktor Co Devis səhifəsidir ki, burada çox maraqlı kriminalistika problemləri yerləşir. Burada hüquq təhsil ocaqları, ekspert-kriminalistlərlə məsləhətlər, kriminalistika sahəsində yeniliklər, məhkəmə-psixologiyası, məhkəmə-tibbi və psixiatriya sahəsində birliklər yerləşdirilir.

İnternetdə Web saytı yüzlərlə sahə və kriminalistikanın giriş sualları yerləşdirilmişdir: onlardan: odlu silahların eyniləşdirilməsi, onların axtarılması və s. Cinayətin faktının istintaqı, hadisə yerinə baxış (sübutların yığılması, saxlanması və s.) onun modelləşdirilməsi (modelə baxıb hər kəs özü sərbəst olaraq hadisə yerinə baxış keçirə bilər), məhkəmə-tibbi terminlərdə istifadə etmək üçün daha bir sayt vardır. Digər sayt sənədlərin ekspertizasına aiddir. Yəni, bu informasiya səhifəsi sənədlərin ekspertizasında tez-tez qoyulan suallar, tipik ekspertizaların tətbiqini izah edir, yazı xətti və imzalar haqqında nəzəri biliklər verir, bəzi məlum ekspertizalardan xxxxxxxxxx göstərilir ki, onlardan istifadə edənlər bu sadə üzrə düzgün səmtləşsələr.

Əgər biz kompyuterin istintaq təcrübəsinə, təhqiqat prosesinə tətbiqindən danışırıqsa, mütləq onun müstəntiqələr, əməliyyat işçiləri və ekspert-kriminalistlər qarşısında hansı imkanları açdığını qeyd etməliyik. Həmin imkanlar aşağıdakılardır:

- Böyük həcmdə və ixtirafi formada materialların operativ surətdə işlənilib hazırlanmasına şərait yaradır (nəticələrin dəqiqliyi, keçirilmə tezliyi, alternativ variantlar və s.);

- EHM-nin displeyinin ekranı vasitəsilə müstəntiqə məlumatlarının işlənilməsinin nəticələrindən asılı olaraq yekun sənədlərin və qərarların qəbulunun müxtəlif variantlarını təklif edir, Ən səmərəli yolu göstərir və seçir;

- EHM-nin çap qurğusu vasitəsilə protokolların, yekun hesabat sənədlərinin, təhqiqatın bütün keçid mərhələlərinin nəticələrinin alınması təmin edir;

- Müstəntiqin (və ya ekspert-kriminalistik) və kompyuter arasında dialog formasında reyimli işi təmin edir;

- Təhqiqat, istintaq və ekspert məsələlərinin həlli üçün zəruri olan dolğun və operativ informasiyanın əldə olunmasına şərait yaradır;

- Qeyri-yaradıcı və mürəkkəb hesablama əməliyyatlarını EHM özü aparır, müstəntiqlərin, ekspert-kriminalistlərin əməyinin məhsuldarlığını artırır, onları yorucu və mürəkkəb hesablama əməliyyatlarından azad edir, və ya digər qərarların qəbulu sahəsində yaradıcı fəallıq diapazonunu genişləndirməyə imkan verir;

- Avtomatlaşdırılmış proqram komplekslərinin yaradılması və onların istintaq, əməliyyat-axtarış və ekspertiza təcrübəsinə tətbiqi cinayətlərin açılması, istintaqı və qarşısının alınması işinin səmərəliliyini artırır, ekspert təhqiqatlarının, istintaq eksperimentinin, hadisə yerinə baxışın və digər istintaq hərəkətlərinin daha yüksək elmi səviyyədə keçirilməsinə imkan verir;

- Yaradılmış alqoritmlərin istifadə etməklə müasir fərdi kompyuterlərin istintaqın cedişinə, ekspert icraatı prosesinə tətbiqi ilə tipik məsələlərin həlli müstəntiq və eksperti-kriminalistlərin yorucu, gərgin və zehni

Xarakter daşıyan işini xeyli yüngülləşdirir, ekspert rəylərinin, cinayətlərin istintaqı zamanı tərtib olunan prosesual sənədlərin avtomatik recimdə hazırlanmasına imkan verir.

Maraqlıdır ki, kompyuterlərin geniş tətbiqi təşkilati və texniki məsələlərdən başqa qarşıya yeni başqa problemlər də çıxarır və bu problemlərin həllinin vacibliyini gündəmə gətirir. Məsələn: kriminalistik və məhkəmə-ekspert məsələlərinin həlli zamanı kibernetikanın metod, üsul və vasitələrindən hüquqi əsasları; onlardan istifadənin xüsusi hüquqi tənzimləməyə ehtiyacının olub-olmaması, onları tətbiq edən subyektlərin kimliyi və hüquqi-prosessual statuslar və s.

Müasir dövrdə cinayətkarlıqla struktur və dinamikasının kəmiyyət və keyfiyyət dəyişmələri tələb edir ki, onunla mübarizə daha optimal təşkil olunsun. Bu məqsədlə avtomatlaşdırılmış informasiya-soraq sistemlərinin yaradılması bu işi daha da sürətləndirir.

Avtomatlaşdırılmış informasiya - soraq sistemləri və məlumat bankları (MB) daxili işlər və prokurorluq orqanları əməkdaşlarına və müstəntiqlərə kriminalistlər bir çox məsələlər kompleksini keyfiyyətlə və operativ həll etməyə imkan verəcəkdir, Məsələn:

- Kriminogen vəziyyətin analiz və proqnozu, cinayətlərin istintaqının planlaşdırılması (perspektiv və cari) və operativ idarə edilməsi;

- Cinayətkarlıq və hesabatın aparılması;

- Cinayətlərin törədilmə üsulu, vaxtı, yeri və digər məlumatların toplanması;

- «İsti» izlərlə cinayətlərin istintaqı və açılması (məsələn: ev oğurluqları, avtomaşınların qaçırılması və oğurlanması halında) işinin daha səmərəli təşkili;

- İstintaqın aparılmasının yeni taktiki üsullarının yaradılması;

- İtgin düşənlərin və axtarışda olan şəxslərin, oğurlanmış əmlakın, qaçırılmış və oğurlanmış avtonəqliyyatın, odlu silahın qeydiyyat və uçotu;

- Narkotiklərin istehlakı və yayılması üzrə nəzarət sistemi və s.

Cinayətlərin istintaqı prosesinin kompyuterləşdirilməsi nəticəsində aşağıdakı məqsədlər qrupunu daha səmərəli həll etmək mümkündür:

- Xüsusi proqramlar paketinin yaradılması və istifadə olunması yolu ilə istintaq və təhqiqat prosesinin avtomatlaşdırılması;

- İstintaq təqvim planlarının və şəbəkə qrafiklərinin tərtib olunması;

- Xüsusilə böyük həcmli və çoxepizodlu cinayət işləri üzrə informasiyanın toplanması və analizi;

- Cinayətlərin profilaktikası üzrə işin analizi və onun səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi;

- Keçmiş illərin açılması cinayət işləri barədə informasiyanın toplanması və təhlili;

- Müxtəlif növ cinayətlərin təhqiqatı və istintaqı cədişində istifadə edilən prosesual sənədlərin kompyuter modellərinin yaradılması, onların avtomatlaşdırılmış şəkildə tərtib olunması;

- Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti gedişində müvafiq tədbirlərin keçirilməsi üçün zəruri olan informasiyanın işlənilib hazırlanması, həmin informasiyanın lazımi qaydada tərtib olunması (o cümlədən CPM-ə uyğun şəkildə);

- Bir qrup eyni tipli cinayət işləri üzrə təhlil edilərək hazırlanmış ümumiləşdirmələr haqqında arayış məlumatların saxlanması və istifadə olunması;

- İstintaq bölmələrinin rəhbərləri tərəfindən cinayət işlərinin istintaqının bütün mərhələlərində səmərəli nəzarətin təşkili və s.

İstintaq təcrübəsində, əməliyyat-axtarış fəaliyyətində, ekspert icraatı prosesində EHM-informasiya tətbiqinin əsasını informasiya fondu təşkil etməlidir. Avtomatlaşdırılmış informasiya fondunda normativ aktlar, elmi ədəbiyyat, metodik araşdırmalar, qabaqcıl təcrübə materialları, istintaq və

məhkəmə təcrübəsi, ekspetr idarələri, onların imkanları, ekspertizaların növləri, ekspertlər qarşısında qoyula bilən sualların təsnifatı və s. Haqqında məlumatlar toplanmalıdır. Bu fonda həmçinin, axtarışda olan və İtkin düşmüş şəxslər, oğurlanmış əmlak və s. Haqqında olan məlumat banklarının da daxil edilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, kriminalistik obyektlərin xassələri (əlamətləri) haqqında məlumatların toplanması, onların əlamətlərinin təsnifatı ilə artıq bir sıra dünya ölkələrinin kriminalistik idarələri məşğul olurlar.

Mövcud kataloq və kartotekalarda odlu silahın böyük kolleksiyaları toplanır və eyni zamanda eyniləşdirici tədqiqatları asanlaşdırmaq üçün silahların cinsi və qrup mənsubiyyət əlamətləri üzrə kartoteka yaradılır, mütəmadi olaraq dünyada istehsal olunan avtomobillərin və onların bəzi hissələrinin kataloqu yeniləşdirilir, kütləvi istehsal edilən məmulatlar üzrə kataloqlar (ayaqqabı, plastmass məmulatların, fara şüşələri və s.), həmçinin, nəqliyyat vasitələrinin şəkilləri və texniki xarakteristikaları olan perfotekalar yaradılır.

Bu avtomatlaşdırılmış məlumat banklarında patronların, ayaqqabının alt hissəsi ilə izlərin şəkillərin, nəqliyyat vasitələrinin kataloqu, karandaş və mürəkkəblər, yazı makinalarının şriftləri müxtəlif firmaların istehsal etdikləri şinlərin protektorlarının şəkilləri, kataloqları vardır. EHM-in yaddaşına lak və rənglərin resepturları da daxil edilmişdir.

Bir çox mürəkkəb analitik qurğuların (xromatiqravlar, spektrometrlər, spektrotometrlər, mikroanalizatorlar) EHM ilə birgə işlənməsi təmin edilmişdir. EHM-in köməyi ilə kriminalistik eyniləşdirici, diaqnostik və təsnifat məsələləri ABŞ, Türkiyə, Yaponiya, Almaniya və digər ölkələr aparılır; barmaq izlərinin konkret şəxslərə məxsusluğu müəyyən edilir, bir sıra digər obyektlərin də (məsələn; səsin spektrinə görə onun kimə məxsus olması) eyniləşdirici məsələləri EHM-in köməyi ilə aparılır.

Beləliklə, hüquq-mühafizə orqanlarının əməliyyat-axtarış, istintaq və digər bölmələrinin işinin optimal təşkili, cinayətlərin açılması və istintaqını sürətləndirən amillərdən biri də bu işə kompyuter texnikasının tətbiqi, bu sahədə məlumat bankları formasında informasiya-məntiqi axtarış sistemlərinin yaradılmasıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının hüquq- mühafizə orqanları bu qəbl qeydiyyat və hesabat sisteminə, kompyuterlərdən istifadə əsasında qurulmuş MB-na kəskin ehtiyac duyurlar, çünki axtarışda olan və İtkin düşən şəxslərin, qaçırılmış və oğurlanmış avtonəqliyyatın sayı cinayət statistikasına və əməliyyat-axtarış məlumatlarının göstərdiyi kimi son illərdə xeyli artmışdır.

Mütəşəkkil cinayətkar qruplar tərəfindən törədilən ağır tamah-zorakı cinayətlərin artdığı bir şəraitdə bu növ cinayətlərin təhqiqat və istintaqı prosesində müasir texniki vasitələrdən istifadə etmək zərurətini

yaratmışdır. Mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətlə bağlı istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi xüsusi proqram komplekslərinin, informasiya-axtarış sistemlərinin yaradılması yolu ilə mümkündür. Belə proqram kompleksləri yaradılarkən mütəşəkkil cinayətkar qurumların iştirakçılarının hər biri və onlar arasında mövcud əldə və qarşılıqlı fəaliyyət haqqında məlumatlar toplusu bu sistemin məlumat bankının əsasını qoymalıdır. Cinayətkar qəsdin predmeti, obyekt, cinayətkar qəsd obyektinə daxil olma və hadisə yerin tərk etmə üsulları, törədilmə vaxtı, yeri və digər informasiya əsasında qurulan avtomatlaşdırılmış məlumat bankı son nəticədə istintaq və əməliyyat-axtarış tədbirləri ilə cinayətkarları müəyyən etməyə, onlar tərəfindən törədilən «silsilə» cinayətləri üzrə çıxarmağa, mütəşəkkil cinayətkar qurum fəaliyyəti coğrafiyasının müəyyən etməyə, bir qrup oxşar cinayət işlərinin istintaqı zamanı əldə edilən məlumatlardan tam həcmdə istifadə etməyə, eləcə də cinayətkarların fəaliyyəti müəyyən dərəcədə proqnozlaşdırmağa imkan verir.

SUAL 3. Cinayətlərin açılmasında və araşdırılmasında ƏAT-in nəticələrindən istifadə edilməsinin xüsusiyyətləri .

Müasir şəraitdə cinayətin açılması – istintaq aparatının və əməliyyat-axtarış işçilərinin kollektiv əməyinin nəticəsində baş verir. Praktiki olaraq hər bir cinayət işinin müqəddəratı ixtisaslı, məqsədyönlü, planlaşdırılmış, professional tədbirlərinin nəticəsindən bilavasitə asılıdır. Bir tərəfdən bu onunla bağlıdır ki, son vaxtlar əksər cinayətlər təkbəşinə törədilmir, cinayətlərin və onların izlərinin gizlədilməsi halları artır, əhalinin yerdəyişməsi sürətlənir, lakin şahid bazası isə əksinə azalır. Belə şəraitdə görülməli əməliyyat tədbirləri qısa müddətdə yerinə yetirilməlidir və tək bir işçi bunların öhdəsindən praktiki olaraq gələ bilməz.

Digər tərəfdən cinayətkarlığa qarşı mübarizənin bir çox müasir vasitələri, üsulları və metodları tək bir nəfər tərəfindən yerinə yetirilə bilməz. Onu da qeyd etməliyə ki, qanunvericilikdə prosessual və əməliyyat-axtarış funksiyaları

arasında qoyulmuş sədd onu dikte edir ki, cinayətin açılması və araşdırılması istintaq və əməliyyat-axtarış işçiləri birgə iştirak etsinlər.

Ümumiyyətlə elmdə qarşılıqlı əlaqə dedikdə 2 və daha çox subyektin yerə, vaxta və məqsədə görə qarşılıqlı anlaşma şəraitində fəaliyyətləri başa düşülür.

Əgər biz deyirikse ki, müstəntiq və əməliyyat işçiləri qarşılıqlı əlaqədə işləyirlər, deməli bu ən azı o deməkdir ki, onlar qarşıya qoyduqları eyni məqsəd uğrunda, razılaşıqları yerdə və vaxtda istintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirləri həyata keçirirlər.

Cinayət prosesual qanunun normalarında cinayətlərin istintaqı zamanı istintaq və təhqiqat orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyətini əks etdirən və ümumi müddəalarını təşkil edən «qarşılıqlı fəaliyyəti» termininə rast gəlinmir. Lakin qanunun müvafiq maddələrində cinayətlərin açılması və istintaqı gedişində bu orqanlara həvalə edilmiş fəaliyyətin mahiyyəti kifayət qədər açılmışdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası CPM-nin 86-cı maddəsində bir vəzifə kimi göstərilmişdir ki, təhqiqatçı istintaqı məcburi olan cinayət işləri üzrə təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərini apardıqdan sonra cinayət işi başlanılmasından 10 gündən gec olmayaraq iş üzrə bütün materialları istintaq aidiyyəti qaydalarına uyğun olaraq istintaq orqanına göndərməlidir.

İstintaq və təhqiqat orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyəti cinayət işi başlanana kimi də yarana bilər. Azərbaycan Respublikası CPM-nin 236-cı və 85.4.5-ci maddələrinin tələblərinə müvafiq olaraq təxirə salınmadan hadisə yerinə baxış keçirilərkən, müstəntiq təhqiqat orqanına lazımı tapşırıq və göstərişlər verməyə səlahiyyətlidir Cinayət prosesual qanununa görə cinayət işləri üzrə ibtidai istintaq qanunla müəyən olunmuş qaydada prokurorluq, daxili işlər və milli təhlükəsizlik orqanlarının müstəntiqləri öz səlahiyyətləri dairəsində aparırlar. Onlardan başqa prokurorlar, DİN və MTN istintaq şöbələrinin rəisləri də ibtidai istintaqı aparmağa səlahiyyətlidirlər. Azərbaycan Respublikası CPM-nin 85-ci maddəsində göstərilir ki, müstəntiq aşağıdakı hüquqları həyata keçirir:

- 85.4.5. müvafiq təhqiqat orqanlarına cinayətin açılması, itkin düşmüş şəxsin və ya əmlakın tapılması üçün əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsini tapşırmaq və görülmüş tədbirlər barədə məlumat almaq;

- 85.4.6. tutulma, məcburi gətirilmə və digər prosesual hərəkətlərin, prosesual məcburiyyət tədbirlərinin aparılmasını müvafiq təhqiqat orqanına tapşırmaq, habelə ondan istintaq və digər prosesual hərəkətlərin keçirilməsinə kömək göstərilməsini tələb etmək;

- 85.4.7. müvafiq təhqiqat orqanına və ya təhqiqatçıya ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsini tapşırmaq. Polis və milli təhlükəsizlik orqanlarından başqa digər təhqiqat orqanlarının təhqiqat apardıqları işlərin dairəsi məhduddur. Bu orqanlar öz fəaliyyətlərində müvafiq idarə təlimatlarını rəhbər tuturlar. Əsas təhqiqat orqanı polis orqanıdır. Ona görə də nəzərdə tutulan məsələlər şərh edilərkən təhqiqat orqanı dedikdə əsasən polis orqanları nəzərdə tutulacaqdır. Polis orqanları bütün cinayət işləri üzrə əgər qanunla təhqiqatın aparılması başqa

orqana həvalə edilməmişsə təhqiqat aparmaq, cinayət işi başlamaq və təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərini həyata keçirmək hüququna malikdir. Əməliyyat orqanlarının fəaliyyəti cinayət prosesual qanunvericiliyinin normaları ilə nizama salınmasa da onlara zidd olmamalıdır. İstintaq və təhqiqat orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyətinin cinayət prosesual qanunvericiliyin normaları əsasında daha da gücləndirilməsi cinayətlərin qısa vaxtda, daha az qüvvə və vəsait sərf etməklə açılmasına şərait yaradır. Azərbaycan Respublikası DİN-nin 19.10.01-ci il tarixli 408 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası DİN-nin Baş istintaq və təhqiqat idarəsi haqqında əsasnamənin 2.4-cü maddəsində Baş idarənin əsas vəzifələrindən biri olaraq istintaq və təhqiqat aparatının öz səlahiyyətləri hüdudunda DİN-nin digər xidmət sahələri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin qurulması göstərilmişdir. Azərbaycan Respublikası DİN-nin 22.04.02-ci il tarixli 155 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş «Cinayətlərin qarşısının alınması, istintaqı və açılmasında daxili işlər orqanlarının struktur xidmət sahələrinin qarşılıqlı əlaqələrinin təşkilinə dair» təlimat Azərbaycan Respublikası DİO-nun müxtəlif struktur xidmət sahələrinin aralarında qarşılıqlı əlaqələrin təşkili qaydalarını müəyyən edir. Həmin Təlimat qarşılıqlı əlaqənin vəzifələrini aşağıdakı kimi müəyyənləşdirir:

- cinayət baş verdikdə təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təmin edilməsi;
- cinayətlərin qarşısının alınması, hərtərəfli və obyektiv araşdırılması, cinayət törətmiş şəxslərin vaxtında ifşa olunaraq cinayət məsuliyyətinə cəzə edilməsi, habelə cinayət törədən, istintaqdan gizlənən şəxslərin axtarışı;
- cinayətkar qəsdləri nəticəsində vətəndaşların pozulmuş hüquqlarının bərpası, habelə mülkiyyət forması ilə asılı olmayaraq vətəndaşlara və təşkilatlara dəymiş ziyanın günahkar şəxslər tərəfindən ödənilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Qeyd edilən Təlimata əsasən qarşılıqlı əlaqənin normativ-hüquqi əsasları aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikasının cinayət və cinayət prosesual qanunvericiliyi;
- Azərbaycan Respublikasının «Polis haqqında» və «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunlara, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər kabinetinin qərar və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası DİN-nin əsasnaməsi;
- Cinayətlərlə mübarizə məsələləri üzrə hüquq mühafizə orqanlarının qarşılıqlı əlaqələrinə dair idarələrarası birgə Təlimat və göstərişlər, həmçinin Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu beynəlxalq konfranslar, müqavilələr, götürdüyü öhdəliklər;
- DİN-nin müvafiq normativ-hüquq aktları və hazırkı təlimat.

A) Qarşılıqlı əlaqənin prinsipləri :

1. Qarşılıqlı əlaqənin əsas prinsipi ondan ibarətdir ki, qarşılıqlı hərəkət edən hər bir tərəf öz növbəsində qanunla və ya digər normativ aktlarla nəzərdə tutulmuş funksiyalarını ciddi və dəqiq yerinə yetirsin. Yalnız belə olduqda qarşılıqlı əlaqə düzgün və effektiv nəticə verə bilər. Bu isə o deməkdir ki, hər

tərəf öz funksiyasında nəzərdə tutulmuş, özünəməxsus fəndlərlə və üsullarla fəaliyyət göstərməlidir.

2. Qarşılıqlı əlaqənin effektiv prinsiplərindən ikincisi odur ki, hər iki tərəf ümumi məqsədə çatmaq üçün özlərində olan bütün məlumatları birinin digərinə olduğu kimi çatdırı və onlar elə sövdələşirlər ki, işi elə quracaqlar ki, biri digərinin işini tamamlasın. Yəni əgər əməliyyat işçisinin hərəkətləri hər-hansı bir faktın sübutedici əhəmiyyətini itirirsə, istintaqın gedişinə mənfi təsir göstərsə, onu istintaq hərəkətləri ilə əvəz etmək, tamamlamaq lazımdır. Digər tərəfdən əgər istintaq hərəkətlərinin nəticəsində məxfi məlumat verən mənbə açıqlanarsa, belə istintaq hərəkətləri yerinə yetirilmir, əvəzində əməliyyat tədbirləri həyata keçirilir.

3. Qarşılıqlı əlaqənin 3-cü prinsipi cinayətkarlıqla mübarizə, ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsində qanunçuluğa, vətəndaşların Konstitusiyaya ilə təsbit edilmiş hüquq və azadlıqlarının qorunması işinə riayət olunması.

4. 4-cü prinsip daxili işlər orqanlarının qüvvə və vasitələrdən kompleks və səmərəli istifadə edilməsidir.

5. 5-ci prinsip istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə və nəticələrinə görə müstəntiqin və təhqiqatçının, müvafiq əməkdaşların və aidiyyəti xidmət rəhbərlərinin şəxsi məsuliyyəti.

6. 6-cı prinsip əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üzrə metod və vasitələrin keçirilməsində əməliyyat aparatı əməkdaşlarının qüvvədə olan qanunvericilik çərçivəsində zəruri qərar qəbul etmələri.

7. 7-ci prinsip istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin əlaqələndirilməsi və planlaşdırılması.

8. 8-ci prinsip cinayət işi üzrə yekun qərar qəbul edilənədək cinayətin açılmasında və istintaqında təşkilatçılıq fəaliyyətində qarşılıqlı əlaqənin fasiləsizliyidir.

Yuxarıda qeyd edilən prinsiplər qarşılıqlı əlaqənin effektiv nəticəsini təmin edir.

Lakin effektiv qarşılıqlı əlaqənin 3 şərti də var ki, onları bilmək və onlara riayət etmək məqsədə müvafiqdir. Əvvəla, əməyin təşkili nəzəriyyəsindən məlum olan 1-ci şərt odur ki, həmişə qarşılıqlı əlaqə yaratmaq üçün təşəbbüskar işin son nəticəsinə marağı olan və səlahiyyəti çatan şəxs olmalıdır. Yəni cinayət işlərinin istintaqı ilə əlaqədar qarşılıqlı əlaqə üçün təşəbbüskar rolunu adətən müstəntiq oynayır.

Nəticə

Cinayətkarlığa qarşı mübarizədə kriminalistika elminin nailiyyətləri əvəzənməzdir. Kriminalistika elminin başqa hüquq elmlərindən fərqli olaraq böyük tarixə malik olmasına baxmayaraq daima inkişaf yolundadır. Bu mühazirədə biz kriminalistika elminin anlayışını, nailiyyətini, sistemini, metodunu və vəzifələrini araşdırdıq. Kriminalistika elmi hissələri kriminalistika nəzəriyyəsi, texnikası, taktikası və metodikası bir-biri ilə sıx əlaqədə olub, cinayətin açılmasında, qarşısının alınmasında və istintaqında böyük əhəmiyyət kəsb edir. Kriminalistika elminin bəzisi başqa elmlər sahəsində əldə edilmiş nailiyyətlər və istintaq təcrübəsinə əsaslanır. Kriminalistika elmi maddi sübutların aşkar edilməsi, qeyd olunması, götürülməsi, tədqiq olunması, qiymətləndirilməsi və onlardan istintaq və məhkəmə proseslərində istifadə olunmasının üsul və metodlarını işləyib hazırlayır. Bundan irəli gələrək demək olar ki, kriminalistikanın yuxarıda qeyd etdiyimiz hər bir hissəsi müstəqildir, amma onların məqsədi cinayətin açılmasını və istintaqını təmin etməkdir. Kriminalistika başqa hüquq elmləri ilə də sıx əlaqədədir.

Kriminalistika cinayət hüququ, cinayət prosesi, psixologiya, məntiq və s. elmlərin müddəalarına əsaslanır.

Bu mühazirədə biz kriminalistika elminin strukturu, əhəmiyyətindən əsasən bəhs edirik. Kriminalistika elminin nailiyyətini tam açıb göstərmək bir mühazirədə qeyri-mümkündür.

Hörmətli müdavimlər gələcək, mühazirə, seminar və təcrübə məşğələlərində bu elmin cinayətin açılmasında və istintaqında rolu ilə tanış olacaqsınız. Kriminalistika elminin metodoloji əsası 2 hissəyə bölünür:

a) ümumi metodlar – hansı ki, istintaq hərəkətlərinin və ekspert tədqiqatlarının keçirilməsində istifadə olunub.

b) xüsusi metodlar – hansı ki, konkret elmi tədqiqatlarda istifadə oluna bilər.